

Марія ЯРМОЛЕНКО (Ізмаїл)

ПОЛІТИКО-ПРАВОВИЙ ТА СОЦІАЛЬНО-РЕГІОНАЛЬНИЙ КОНТЕКСТ ФУНКЦІОНУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ

Зі здобуттям Україною незалежності мовна проблема не втратила своєї гостроти та актуальності. Особливу увагу до мовних проблем зумовлювала потреба стабілізації суспільства, досягнення внутрішньополітичної злагоди.

Складність нинішніх мовних проблем в Україні, на думку багатьох науковців (Л. Масенко, О. Ткаченко, Г. Мацюк, О. Куць, Л. Нагорна та ін.), корениться в *деформаціях* її мовної ситуації¹. Постійним джерелом напруги в Україні, зазначають практично всі дослідники цієї проблеми, є **мовна біполярність**. На думку О. М. Куця², дві найчисленніші етнospільноти – українці та росіяни, які становлять 95,1 % населення України, визначають мовну ситуацію в державі. Внаслідок цілеспрямованої політики на зросійщення, які активно проводила влада СРСР та УРСР, в Україні склалася ненормальна демографічна та мовна ситуація, кризова щодо української мови (особливо у східних та південних областях) та інших неросійських мов³.

Відомий соціолінгвіст, професор Львівського національного університету імені Івана Франка Г. Мацюк переконана, що донині не зникли проблеми з реалізацією функцій української мови як державної. Серед факторів, які спричиняють таку ситуацію, науковець виділяє потужний інформаційний простір з боку РФ, російськомовний простір ЗМІ, незабезпеченість східних і південних територій України українськомовними підручниками, тиск на українську церкву тощо⁴.

Через недооцінку ролі української мови та культури у формуванні національної ідентичності було проігноровано психологічну готовість населення, зокрема **Сходу** та **Півдня** України, у перші роки незалежності до змін у мовній поведінці. Інформаційно-культурні потоки перейшли під російський контроль, а відтак населення України утримується в ментальній і духовній залежності від Росії.

Про неготовість Сходу і на двадцятому році незалежності сприймати українську мову та культуру свідчить небувалий факт відмови Луганським та Донецьким університетами влаштувати зустрічі письменника С. Жадана зі студентами, на яких автор хотів презентувати свій новий роман. Цю ситуацію інший відомий

¹ Див.: Масенко Л. (У)мовна (У)країна: Популярне видання. – Київ: Темпора, 2007. – С. 7.

² Див.: Куць О. М. Мовна політика в державотворчих процесах України: Навч. посібн. – Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2004. – С. 67.

³ Українська мова: Енциклопедія. – Київ: Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2000. – С. 326.

⁴ Мацюк Г. П. Соціолінгвістика про мовні ініціативи в Україні // Каменяр. – 2011. – № 2. – С. 5.

український письменник Ю. Андрухович в інтерв'ю журналістам газети "Високий Замок" оцінив так: "Українську мову хочуть локалізувати на Заході України... А Жадан ламає схему, що "українська мова – мова западенців". Він же – їхній, донбасівський, а пише і спілкується українською"⁵.

Наявність **регіонів** з відмінними культурно-мовними, соціально-політичними традиціями, що зумовлені входженням у минулому частин України до різних державних утворень, є важливим фактором, що впливає на мовну ситуацію. В умовах, коли стереотипізація мовно-культурних відмінностей різних регіонів України набула загрозливого характеру, особливо важливо об'єктивно аналізувати як спільні, так і відмінні регіональні риси. Сьогодні цілком очевидно є необхідність виробити чітку стратегію гармонізації інтересів усіх компонентів суспільства, яка має ґрунтуватися на врахуванні і регіональних особливостей, і піднесенні престижу загальнонаціональних інтересів. Роль гаранта стабільності та громадянського миру в Україні має взяти на себе держава, пропонуючи надійні засоби регулювання мовної політики та процесу мовно-культурної взаємодії етнічних груп усіх регіонів. Слід не замовчувати мовні проблеми в Україні, а вести постійний фаховий діалог щодо пошуку компромісів між інтересами держави та громадянами, зменшення мовної диференціації та політичного протистояння регіонів України.

Попри конституційне закріплення української мови як державної сьогодні вона у певних сферах суспільного життя та в окремих регіонах держави не набула статусу життєво необхідної для національної держави, а державна влада не забезпечує належного виконання завдань мовної політики. У поведінці керівної еліти виразно проявляється мовно-культурний конформізм, наслідком якого є конформізм політичний, що позначається на невизначеності у сфері мовної політики. Мовна ситуація в Україні сьогодні часто перетворюється на знаряддя політичної боротьби.

Доктор соціологічних наук, керівник фірми "Юкрейніан соціолоджі сервіс" О. Вишняк вважає⁶, що сьогодні існує потреба коригування державної мовної політики та її регіональної диференціації, а також прийняття нового Закону "Про мову в Україні", в якому слід передбачити обов'язковий іспит на знання української мови як державної для всіх державних службовців, працівників державних підприємств і установ, передусім медицини, освіти, культури.

Однією з причин неефективної мовної політики, вважають науковці, "стала непослідовність і хаотичність дій влади щодо визначення інституційної відповідальності за проведення й наслідки цієї політики"⁷. Необхідно, щоб у державі існував спеціальний орган, який би опікувався мовними проблемами. Відомо, що наприкінці 1990-х рр. функцію центрального органу виконавчої влади у сфері мовної політики здійснював окремих **мовний департамент у складі Державного комітету в справах національностей та міграції**, який ліквідували у 2000 р. у зв'язку з проведенням адміністративної реформи. Його функції перейняв **сектор моніторингу мовної та національної політики і релігій у структурі**

⁵ Андрухович Ю. Україна – безнадійна країна, у якій люди перестають бути людьми... // Високий замок. – 2011. – 28 квітня – 4 травня. – С. 16.

⁶ Вишняк О. Мовна ситуація та статус мов в Україні: динаміка, проблеми, перспективи // Режим доступу: forumn.kiev.ua/2008-03-70/70-10.htm

⁷ Шаповал Ю., Ажнюк Б. Мовна ситуація в Україні: історія і сучасний стан // Режим доступу: memorial.kiev.ua/.../780-dodatok-do-vidkr...

Секретаріату Кабінету Міністрів, який проіснував менше ніж рік. У квітні 2001 р. функції щодо забезпечення реалізації державної мовної політики Указом Президента Л. Кучми було покладено на *Державний комітет інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України*⁸, у складі якого в серпні 2003 р. створено *Департамент мовної політики*. Від вересня 2005 р. головним органом із забезпечення реалізації державної мовної політики в системі центральних органів виконавчої влади стало *Міністерство культури і туризму*, в якому створено *мовний сектор*, а *спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань державної мовної політики*, про який йшлося в Указі Президента України В. Ющенка “Про деякі питання розвитку державної мовної політики” від 20 лютого 2008 р.⁹, так і не створили.

Упродовж 1997–2001 рр. при Президентові України проіснувала **Рада з питань мовної політики**¹⁰ як консультативно-дорадчий орган, який покликаний *сприяти* проведенню ефективної роботи, пов’язаної з розробкою пропозицій щодо формування мовної політики, створенням необхідних умов для функціонування державної мови в усіх сферах суспільного життя, вільного розвитку, використання і захисту російської, інших мов національних меншин¹¹. На жаль, її можливості впливати на мовну ситуацію в державі були незначні.

Деякі науковці, ґрунтуючись на законодавчих актах та інтенсивності їх реалізації, а також публічних заявах та висловлюваннях керівників держави, українську мовну політику від 1991 до 2009 рік, поділяють на три часові відрізки відповідно до правління Президентів України: період Л. Кравчука (1991–1994), період Л. Кучми (1994–2004), період В. Ющенка (2005–2009)¹².

Мовна політика Л. Кравчука була спрямована на реалізацію проголошеного концепту “*Нація базується на мові*”. Формування етнокультурної єдності на основі української мови виявилася надскладним завданням на початку 90-х р., оскільки воно відбувалося в умовах відсутності конституційно визначених і законодавчо закріплених мовних прав етнічних українців та національних меншин. Керуючись результатами перепису населення 1989 р., перший Президент незалежної України спрямував свою політику на те, щоб кількість шкіл з українською мовою навчання відповідала відсотковому співвідношенню етнічних українців. На жаль, не було належно оцінено опору регіональних органів правління та російськомовного населення України, які виступили проти цієї моделі.

Особливої гостроти набуло мовне питання за часів Президента Л. Кучми. Він уперше проголосив тезу про захист російської мови та надання їй статусу офіційної. Такою мовною політикою він фактично сигналізував повернення до ідеї “*одна*

⁸ Указ Президента України “Про вдосконалення забезпечення реалізації державної мовної політики” від 5 квітня 2001 року, № 233/2001 // Режим доступу: <http://seakch/llgazakon.ua>

⁹ Указ Президента України “Про деякі питання розвитку державної мовної політики” від 20 лютого 2008 року, № 146/2008 // Урядовий кур’єр. – 2008. – 23 лютого. – № 36.

¹⁰ Указ Президента України “Про Раду з питань мовної політики” від 24 лютого 1997 року № 164/97 // Урядовий кур’єр. – 1997. – № 41–42.

¹¹ Положення про Раду з питань мовної політики при Президентові України // Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=164/97>

¹² *Юліане Бестерс-Дільгер*. Українська мовна політика з 1991 по 2001 рік: Погляд ззовні // *Мова і суспільство*. – Вип. 1. – Львів: Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка, 2010. – С. 88–93.

нація – дві мови”. Саме це, очевидно, мав на увазі Президент, коли говорив про українців східного регіону: “На сході України з’являється усе більше людей, що відносять себе однаковою мірою і до українців, і до росіян”¹³. З іншого боку, він схвально відгукнувся про західних українців, які “винятково віддані своїй мові, берегли її від поглинання і польською, і німецькою, і румунською, і словацькою, і румунською... Цими особливостями Західної України багато в чому визначається її місце в сучасній Україні, її поведінка в усі роки нашої незалежності”¹⁴.

Президент В. Ющенко активніше, ніж його попередники, пропагував концепцію “*Без української мови немає української нації*”. Численні Укази Президента В. Ющенка були спрямовані насамперед на підтримку української мови як державної¹⁵. Реакція на ці та інші заходи Президента В. Ющенка в різних регіонах України була неоднозначною. Схід та Південь України, де проживає значна частина російськомовного населення (за даними перепису 2001 р. в Донецькій області жило 38,2 % росіян, а в Луганській – 39 %, українців відповідно – 56,9 % та 58 %¹⁶), сприймали їх з відчутною неприязню.

На думку дослідників мовної ситуації в Україні, українська влада і за президентства Л. Кравчука, і за президентства Л. Кучми та В. Ющенка “не спромоглася розробити і здійснити ефективну програму мовного планування, створити дієвий механізм відродження і підтримки української мови і протидіяти мовно-культурній експансії Росії”¹⁷.

Після останніх президентських виборів 7 лютого 2010 р., на яких переміг В. Янукович, концепція “*Творення нації за допомогою української мови*” перестала бути державною політикою, а в мовній політиці помітнішим стає повернення до ідеології і практики радянських часів. З цього часу вітчизняні і закордонні науковці ставлять завдання спостерігати за тим, як відбувається процес творення нації в Україні і чи справді він можливий без української мови¹⁸.

Сьогодні влада постійно зменшує прагматичну мотивацію до оволодіння українською мовою. У 2010 р. Міністерство освіти і науки внесло зміни в режим зовнішнього незалежного оцінювання випускників середніх шкіл, дозволивши складати іспити не лише українською мовою. Наказ Міністерства освіти і науки України “Про вивчення української (російської) мови іноземними студентами і аспірантами” від 4 квітня 2006 року за № 260 дає змогу іноземцям вибирати мову навчання в усіх вищих навчальних закладах I–IV рівнів акредитації. Тому реально чужоземні студенти, які навчаються у вищих Сходу та Півдня України, вивчають російську як мову викладання у вищих навчальних закладах цих регіонів. Щоправда, чужоземні аспіранти обов’язково мають вивчати українську мову впродовж першого

¹³ Кучма Леонід. Україна – не Росія. – Москва, 2003. – С. 285.

¹⁴ Кучма Л. Д. Украина – не Россия. Возвращение в историю. – Москва: Время, 2004. – С. 24.

¹⁵ Див.: Указ Президента України “Про деякі заходи щодо піднесення ролі української мови” від 28 листопада 2007 року, № 1155/2007 // Урядовий кур’єр. – 2007. – 1 грудня. – № 226; Указ Президента України “Про деякі питання розвитку державної мовної політики” від 20 лютого 2008 року, № 146/2008 // Урядовий кур’єр. – 2008. – 23 лютого. – № 36.

¹⁶ Державний комітет статистики України // Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

¹⁷ Шаповал Ю., Ажнюк Б. Мовна ситуація в Україні: історія і сучасний стан // Режим доступу: memorial.kiev.ua/780-dodatok-do-vidkr...

¹⁸ Юліане Бестерс-Дільгер. Українська мовна політика з 1991 по 2009 рік: погляд ззовні... – С. 93.

року навчання (140 годин), якщо вони здобули вищу освіту в Україні, або впродовж трьох років (1260 годин), якщо отримали диплом про вищу освіту в інших країнах, чи скласти іспит згідно з вимогами, встановленими для першого і другого рівнів знань.

За роки незалежності відбувається формування правової бази для регулювання мовних питань в Україні. У лютому 2010 р. був виданий Указ Президента України “Про **Концепцію** державної мовної політики” від 15 лютого 2010 року, № 161/2010¹⁹, в якому схвалено **Концепцію державної мовної політики**²⁰ та передбачено опрацювання і затвердження **Державної програми розвитку і функціонування української мови та мов національних меншин на 2011–2015 роки**, яка, на жаль, досі не розроблена і не затверджена (створено лише проект Розпорядження Кабінету Міністрів України “Про схвалення Концепції Державної цільової національно-культурної програми розвитку і функціонування української мови на 2011–2015 роки”). У Концепції державної мовної політики подано аналіз мовної ситуації, що склалася в Україні, та визначено проблеми, на розв’язання яких спрямована Концепція. Мета Концепції – визначити стратегічні пріоритети та орієнтири у подоланні деформацій національного мовно-культурного та мовно-інформаційного простору, забезпеченні мов прав громадян та єдності України. Мовній політиці відведено чільне місце в системі державних пріоритетів, повноцінне функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території держави визнано гарантією збереження ідентичності української нації, єдності України. Відзначено, що наявність політичних спекуляцій щодо використання української мови суперечить інтересам національної безпеки України і ставить під загрозу її суверенітет. Щодо мов національних меншин, то в Концепції зазначено, що вони можуть застосовуватися в офіційному спілкуванні поряд із державною у тих місцевостях, де кількість носіїв таких мов складає більшість населення²¹, але забезпечення розвитку мов національних меншин не повинно перешкоджати розвитку державної мови, її функціонуванню в усіх сферах суспільного життя на всій території України.

Найважливішим документом, який визначає статус та функціонування української мови в державі є **Конституція України (1996)**²². У статті 10 Конституції України стверджується: “Державною мовою України є українська мова”. Різне тлумачення змісту цієї статті та особливостей застосування державної мови в Україні викликало практичну необхідність її роз’яснення та офіційної інтерпретації. 51 народний депутат України звернувся до Конституційного Суду з поданням про офіційне тлумачення засад статті 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України. Відтак 16 грудня 1999 р. Конституційний Суд прийняв ухвалу про офіційне тлумачення статті

¹⁹ Указ Президента України “Про концепцію державної мовної політики” від 15 лютого 2010 року, № 161/2010 // Режим доступу: www.president.gov.ua/.../10486.html

²⁰ Концепція державної мовної політики // Режим доступу: www.president.gov.ua; www.rada.gov.ua

²¹ Концепція державної мовної політики // Режим доступу: www.president.gov.ua; www.rada.gov.ua

²² Конституція України: Прийнята на п’ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – Київ, 1996.

10 Конституції України²³. Стверджено, що відповідно до засад статті 10 Конституції України службові особи державних органів, установ, організацій повинні володіти українською мовою, а мовою виховання в дитячих дошкільних установах, мовою навчання і виховання в загальноосвітніх школах, професійно-технічних училищах, середніх спеціальних і вищих навчальних закладах є українська мова.

З огляду на це прикро вражають факти нешанобливого ставлення до української мови представників виконавчих органів влади, обов'язком яких є стежити за виконанням норм, зафіксованих у Конституції та інших нормативно-правових актах. Відверто антиукраїнською можна вважати заяву голови Донецької облдержадміністрації А. Близнюка, який у відповідь на зауваження розмовляти під час публічних зустрічей українською мовою сказав: “Іди туди, в Івано-Франківськ, там з тобою поспілкуються”²⁴. Великий резонанс у суспільстві викликав випадок, коли працівник Одеської ДАІ старший сержант О. Швець відмовився розмовляти з водієм державною мовою, заявивши: “Не розумію телячю мову...”. Одеське міське управління ДАІ провело службове розслідування і звільнило О. Швеця з роботи в державних органах, на що члени одеського осередку Прогресивної соціалістичної партії зреагували як “дискримінацію за мовним принципом”²⁵. Протилежною була реакція партій “Батьківщина” і “За нашу Україну!” на факт затримання 27-річного одесита Д. Говердовського, який зняв на відео і передав у ЗМІ сюжет про хамство сержанта О. Швеця в Одесі. Цю подію вони назвали “черговим наступом на права українців, розправою за мовною ознакою”²⁶.

Такі випадки підтверджують, що мовне питання в Україні не втрачає актуальності. Влада мусить навчитися не провокувати зневажливого ставлення до державної української мови, особливо в таких регіонах, де питання мови є надзвичайно болючим і чутливим, а належно вирішувати такі конфлікти на мовному ґрунті, які спрямовані на розпалювання ворожнечі між громадянами України і не сприяють консолідації нації²⁷.

Повчальним для України може стати приклад Латвії, де за погане володіння латиською мовою Центр державної мови може накладати штраф від 25 до 50 латів (50–100 доларів), якщо порушення зафіксоване вперше, за повторне порушення сума штрафу збільшується до 100–200 латів (200–400 доларів). Потенційних штрафників виявляють державні структури, проте у багатьох випадках про порушення повідомляють самі громадяни, які незадоволені тим, що службовці погано володіють латиською мовою. Відомо, що бюджетно-фінансова комісія сейму Латвії підтримала пропозицію національного об'єднання “Все для Латвії”

²³ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 51 народного депутата України про офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України (справа про застосування української мови). Справа № 1-6/99 від 14 грудня 1999 року, № 10-рп/99 // Офіційний вісник України. – 2000. – 11 лютого. – № 4.

²⁴ Фаріон І. А от галушки українські вони люблять... // Високий замок. – 2011. – 9 лютого.

²⁵ Фаріон І. А от галушки українські вони люблять... // Високий замок. – 2011. – 9 лютого.

²⁶ Фаріон І. Тільки тому, що захистив державну мову... // Високий замок. – 2011. – 15 лютого.

²⁷ Про консолідаційні властивості мови як такої детальніше див.: Білецький В. С., Радчук В. Д. Мова як чинник консолідації сучасного українського суспільства // Схід. – № 5 (12). – 1997. – С. 57–63.

щодо збільшення штрафів за те, що громадяни країни не послуговуються державною мовою. За незнання латиської мови в обсязі, необхідному для виконання професійних і посадових обов'язків, передбачається збільшити суму штрафу до 250 латів (500 доларів), а за повторне порушення – 250–500 латів (1000 доларів)²⁸.

За роки незалежності в Україні утвердилося розуміння української нації як державно-політичної, а не етнічної спільноти, що дає змогу національним меншинам вважати себе українцями, зберігаючи при цьому свою етнічну самобутність. Попри те, серйозною *етнополітичною* проблемою стає розбіжність мовної ідентифікації з етнічною належністю. Мова стає сильнішим ідентифікатором, як етнос²⁹. Про це свідчать численні соціологічні спостереження за тенденціями до встановлення прозорого зв'язку між мовою спілкування певної групи людності та її політичними і конфесійними орієнтаціями³⁰.

Поступово підвищується **соціальна роль** української мови. На заході, зокрема в Закарпатті та на Буковині, українська мова стає мовою міжетнічного спілкування. Угорське та румунське населення цих регіонів переорієнтовується з другої російської на другу українську. Посилився рівень мовної українізації майже всіх етнічних меншин (найбільше поляків). У 2001 р. 94,6 % поляків вільно володіли українською мовою³¹.

Сьогодні російська мова надалі виконує функцію мови міжетнічного спілкування, тому етнічні меншини володіють нею краще, ніж українською. Повністю російськомовними вважають себе євреї (83 %), греки (88,5 %), німці (64,7 %), білоруси (62,5 %), татари (58,7 %) та ін.³². Така роль російської мови зберігається, зокрема на півдні та сході України, однак і в цьому регіоні зростає двомовність, тому що підвищується ступінь володіння українською мовою серед російськомовних мешканців цих областей.

Соціологічні спостереження свідчать, що динаміка розвитку двомовної ситуації в незалежній Україні характеризується незначним збільшенням частки українців, що спілкуються рідною мовою. Упродовж 12 років (від 1991 до 2003 рр.) вона зросла приблизно на 4 %. У 1991–1994 рр. кількість українців, які віддавали перевагу українській мові, становила 41,2 % дорослого населення, а в період 2000–2003 рр. вона зросла до 45,4%³³.

Особливо інтенсивно збільшується частка людей, які володіють українською мовою, у **сільській** місцевості. За спостереженнями науковців, у 2001 р. вільно володіло українською мовою 93 % сільського населення України в усіх регіонах, крім Криму³⁴.

²⁸ За рідну мову! // Експрес. – 2010. – 23–30 грудня.

²⁹ Зварич І. Т. Етнополітика в Україні: регіональний контекст / І. Т. Зварич. – Київ: Дельта, 2009.

³⁰ Див.: Куць О. М. Мовна політика в державотворчих процесах України: Навч. посібн. – Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2004. – С. 70–73.

³¹ Лозинський Р. М. Мовна ситуація в Україні (суспільно-географічний погляд): Монографія. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2008. – С. 201.

³² Про кількість та склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року // Урядовий кур'єр. – 2001. – 28 грудня. – С. 11–12.

³³ Хмелько В. С. Лінгвоетнічна структура України: регіональні особливості й тенденції змін за роки незалежності // Наукові записки НаУКМА. – Т. 32. Соціологічні науки. – Київ, 2004. – С. 8.

³⁴ Лозинський Р. М. Знач. праця. – С. 200–201.

У структурі населення України в цілому зменшується частка осіб з невизначеною, *нечіткою мовною поведінкою*, тобто тих, які залежно від ситуації розмовляють українською або російською мовою. Однак вражають результати опитування, яке провели соціологи Києво-Могилянської академії щодо того, якій мові віддають перевагу: у 5 східних областях України *українській* віддало перевагу 14,6 % (етнічних українців проживає 59,3 %), на Півдні України цей показник ще менший – 11,3 % (етнічне українське населення складає 52,5 %) ³⁵.

Інтеграційні можливості української мови як державної нерозривно пов'язують зі сферами її вживання в різних регіонах України. Матеріали соціологічних досліджень демонструють ³⁶, що ситуація щодо мовної практики істотно відрізняється в окремих регіонах країни. **Лише українською** у Західній Україні розмовляє 73,2 % громадян (в цілому українською – 83,3 %), в Центральній Україні та на Північному Сході – 31,2 % (в цілому українською – 57,5 %), на Півдні та Південному Сході – 6,7 % і 15 %, в Донбасі та Криму 0,0 % і 0,3 %. І навпаки, **лише російською** в Західній Україні розмовляють 1,3 % громадян (в цілому російською – 4,1 %), в Центральній Україні – 12,2 % і 25,9 %, на Півдні та Південному Сході – 41,2 % та 63,1 %, в Донбасі та Криму – 89,2 % та 98,7 %.

За іншими даними, які наводить директор Центру соціальних та політичних досліджень “Соціс” Н. Погоріла ³⁷, українську мову називають **як зручну** 2,64 % мешканців Донеччини та 2,82 % Луганщини проти 92–99 % на заході України і 16–19 % у м. Харкові та м. Києві. Найнижчим є показник в Криму – 1,39 %.

Видно, що мовний контраст у різних регіонах України є дуже істотний. Змінити ситуацію, на нашу думку, можна, розширюючи мережу україномовних дошкільних виховних закладів, загальноосвітніх шкіл, закладів системи професійно-технічної освіти та вищих навчальних закладів у регіонах, де українська мова не є пріоритетна. За твердженням заступника начальника Головного управління взаємодії з громадськістю та у справах національностей і релігій Донецької облдержадміністрації С. Кузнецової, у 2010–2011 навчальному році із 1143 закладів дошкільного виховання статус україномовних мали 822 (72,8 %). Мережа україномовних загальноосвітніх закладів області становить 750 шкіл (68,2 % від загальної кількості відповідних закладів), в яких навчається державною мовою 147570 учнів (43,3 %). Кількість закладів професійно-технічної освіти області зі статусом україномовних становить 100 (96,1 %). В області функціонує 113 вищих навчальних закладів всіх рівнів акредитації. Українською мовою навчання охоплено 26152 особи (59 % від загальної кількості студентів ВНЗ I – II рівнів акредитації) та 151035 студентів (56,5 % від загальної кількості студентів ВНЗ III – IV рівнів акредитації) ³⁸. Але ця статистика навряд чи відповідає дійсності.

³⁵ Див.: *Куць О. М.* Зазнач. праця. – С. 80.

³⁶ Див.: *Бурковський І.* До питання про мову переважного вжитку серед людності України // *Українська мова: з минулого в майбутнє.* – К., 1998. – С. 189–192; *Мельник І.* Національний склад населення та мовна ситуація в Україні // *Державність.* – 1992. – № 2 (5).

³⁷ Режим доступу: <http://dialogos.org.ua/ru/material/full/2/1332>.

³⁸ *Кузнецова С.* Реалізація державної мовної політики на території Донецької області // *Українська мова в сучасному культурному просторі Східної України.* Матеріали міжрегіональної науково-практичної конференції. – Донецьк: Український культурологічний центр, 2010. – С. 19.

На жаль, кількісні показники не завжди переростають у якісні. Через відсутність україномовного оточення знання української мови стають не потрібними і рівень мовної культури поступово знижується.

Показовим щодо особливостей функціонування української мови є приватне життя. Згідно з дослідженням 2007 р. мовна ситуація у **сім'ях** близька до практики вживання лише української або російської мови в регіонах. Так, у Західній Україні (сім областей) лише українською розмовляє 80,8 % громадян (в цілому українською – 88,5 %), в Центральній Україні та на Північному Сході – 36,0 % (в цілому українською – 50,9 %), на Південному Сході (6 областей без Донбасу і Криму) відповідно 5,3 % та 12,6 %, а в Донбасі та Криму – 1,1 % та 3,2 %. І навпаки, в Донбасі та Криму в сім'ях лише російською розмовляє 70,2 % громадян (в цілому російською – 87,4 %), на Південному Сході – 35,7 % та 58,8 %, в Центрі та на Північному Сході – 9,5 % і 22,0 %, у Західній Україні – 1,7 % та 3,1 %³⁹. В цілому по Україні, як свідчать соціологічні дослідження, проведені у серпні 2011 р., кількісний показник вживання української мови в сім'ї складає 47 %⁴⁰.

Опитування, яке проводив Інститут соціології НАН України у 2001 р., продемонструвало⁴¹, що мова сімейного спілкування не збігається з національною самоідентифікацією осіб, як правило, у двох регіонах, – південному і східному. Такі розбіжності не характерні для двох інших регіонів – центрального та західного. Жителі західного регіону дуже рідко розмовляють в родині двома мовами (14,2 %), як і мешканці Півдня України (21,9 %), останні віддають перевагу російській. Найбільше білінгвізм розвинений у центральному та східному регіонах країни, з тією лише різницею, що в першому випадку особи вживають переважно українську мову, а в другому – російську.

Значні відмінності у порівнянні з мешканцями великих міст різних регіонів України щодо національно-мовної ідентифікації виявляють **княни**. Попри те, що 62,2 % осіб визнають українську мову рідною, у сім'ї спілкуються українською мовою лише 15,6 %, а російською 30,0 %. Однак двомовних сімей у Києві вдвічі більше (54,4 %), ніж в середньому в Україні⁴².

Спостереження показують, що деукраїнізація не припиняється серед **української молоді**. Дослідження, проведені у 2007 р., засвідчили, що серед молоді, порівняно із середньою віковою групою (30–54 роки), скоротилася частка тих, хто розмовляє лише українською на 5,8 %, та зросла частка тих, хто розмовляє лише або переважно російською на 7,5 %⁴³.

Щодо **київської молоді**, то соціологічне опитування, яке провів Центр “Громадська думка” Науково-дослідного інституту соціально-економічних проблем м. Києва під керівництвом Г. М. Залізняка⁴⁴, в якому взяло участь 703 особи віком від 16 до 35 років засвідчив, що у свідомості молодих людей українська мова

³⁹ Див.: Вишняк О. Мовна ситуація та статус мов в Україні: динаміка, проблеми, перспективи // Режим доступу: forumn.kiev.ua/2008-03-70/70-10.htm

⁴⁰ Моніторинг стану української мови (Інфографія) // Режим доступу: <http://texty.org.ua/pg/attisledevgrand/read/33472>

⁴¹ Див.: Прибиткова І. У пошуках нових ідентичностей: Україна в етнорегіональному вимірі // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – Київ, 2001. – № 3. – С. 64.

⁴² Прибиткова І. У пошуках нових ідентичностей... – С. 64.

⁴³ Вишняк О. Мовна ситуація та статус мов в Україні...

⁴⁴ Залізняк Г. М. Чинники національно-патріотичної орієнтації молоді Києва. – Київ, 2003.

пов'язується з багатьма базовими цінностями. 61 % київської молоді вважає українську мову *рідною*, причому так ідентифікують її не лише україномовні групи (98 %) та двомовні (86 %), але й російськомовні (44 %). Більшість молоді усвідомлює потребу володіти українською мовою (77 %). Про необхідність знання російської мови говорить лише третина опитаних. Найчастіше молодь столиці спілкується українською мовою під час навчання в освітніх закладах (школа, виш). Однак українська є мовою міжособистісного спілкування лише 20 % молоді. Однозначно молодь визнає пріоритет української мови як державної. Надати російській мові статусу державної вимагає 23 %. Київська молодь перебуває під впливом пропагандованої в радянський час тези про "*гармонійність*" російсько-української двомовності. Близько 50 % опитаних вважає *Київ двомовним* містом. Молоді люди впевнені, що така ситуація є типовою для цивілізованого світу. Лише 17 % думають, що в більшості європейських міст поширена одна мова, а 71 % впевнені, що там вживають декілька мов.

Щодо україномовних передач, які користуються популярністю серед київської молоді, то їх втричі менше, ніж російськомовних⁴⁵.

У цілому можна зробити висновки, що зі здобуттям Україною незалежності зросла роль української мови, розширилися сфери її вживання як державної. Українська мова отримала правовий захист. Держава демонструє спроби регулювати мовну політику, зміцнилася відповідна нормативно-правова база. Потребує покращення організація контролю за виконанням ухвал центральних органів влади на місцях.

Нерівномірною є ситуація щодо функціонування української мови в різних регіонах України. У Західній Україні й переважно в Центрі та Північному Сході домінує українська мова. В Донбасі та Криму, на Південному Сході продовжує переважати російська мова і в приватному житті, і в офіційному житті.

У суспільній свідомості, зокрема молоді, підвищується показник визнання української мови як державної, посилюється вживання української мови серед представників національних меншин, які поступово стають україномовними.

Необхідно істотно посилити вплив держави на мовну політику, держава має бути зацікавлена в домінантній позиції української мови як чинника консолідації нації. Вона зобов'язана генерувати, підтримувати й поширювати українське мовне середовище, захищати свій мовний простір. Українською особливо має бути державна площина мовного простору, як це проголошує Конституція України. Існує потреба вдосконалення нині чинних законів, що регулюють процеси мовної політики, і необхідність прийняття нових нормативно-правових документів, створення державних програм, спрямованих на розширення вживання української мови у різних сферах суспільного життя, підвищення її комунікативної потужності з метою уникнення міжрегіональних суперечностей та міжособистісних конфліктів на мовному ґрунті.

У сучасній мовній політиці України важливо подолати стереотипи ставлення до української мови як до селянської та утвердити ідею єдності української нації на основі єдиної мови. Без вільного розвитку української мови, її належного функціонування у системі державного управління, у сфері освіти, культури неможливо побудувати міцну незалежну державу.

⁴⁵ Бурда Т. Мотивація мовної поведінки білінгвів (психологічне дослідження) // Урок української. – 1999. – № 9. – С.11.